ISSN 2524-017X
DOI: 10.33663/2524-017X

ІНСТИТУТ ДЕРЖАВИ І ПРАВА імені В. М. КОРЕЦЬКОГО
НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНИ

АЛЬМАНАХ ПРАВА

Механізм реалізації права в контексті сучасних трансформацій

Випуск 17

Науково-практичний юридичний журнал «Альманах права»
внесено до:

Переліку наукових фахових видань України
категорії «Б» у галузі юридичних наук
(081 «Право», 293 «Міжнародне право»)
(Наказ Міністерства освіти і науки України
№ 1643 від 28 грудня 2019 р.)

Міжнародної наукометричної бази даних
Index Copernicus International (Польща)
(листопад 2017 р.)

Київ – 2026

АЛЬМАНАХ ПРАВА. Механізм реалізації права в контексті сучасних трансформацій: Випуск 17. Київ: Інститут держави і права імені В. М. Корецького НАН України, 2026. 668 с.

Видання присвячене висвітленню сутності та змісту механізму реалізації права в контексті сучасних суспільно-політичних трансформацій. Представлені наукові статті мають теоретико-концептуальний та галузевий виміри.

Науково-практичний юридичний журнал розраховано на наукових і науково-педагогічних працівників закладів вищої освіти та наукових установ, докторантів, аспірантів, студентів, практичних працівників та всіх зацікавлених осіб.

Адреса редакційної колегії:
01601, м. Київ, вул. Трьохсвятительська, 4, кім. 202. тел./факс (044) 278-80-24
Сайт: http://www.almanahprava.org.ua/
E-mail: confer-almanach@ukr.net

© Інститут держави і права імені В. М. Корецького НАН України, 2026
© Автори статей, 2026

УДК 34.01-043.98

Богдан Іванович Андрусишин,
завідувач кафедри права
соціально-гуманітарного факультету
Українського державного університету
імені Михайла Драгоманова,
доктор історичних наук, професор
ORCID: 0000-0002-5490-6874

ПРО ЗАКОНОДАВЧІ ІЛЮЗІЇ

Постановка проблеми. Постановою Кабінету Міністрів України від 30 червня 2021 року затверджено Державну цільову соціальну програму національно-патріотичного виховання та громадянського сприяння безпеці та обороні України на період до 2025 року [1, с. 39]. В означеному контексті слід звернутися до нормативно-правової бази держави, вдосконалення якої відбувається вже в умовах повномасштабного вторгнення.

22 травня 2024 року Верховна Рада України ухвалила Закон «Про внесення змін до деяких законів України щодо удосконалення системи підготовки громадян України до військової служби» № 3724-IX. Відповідно були внесені зміни до Закону «Про оборону України», зокрема, до статей щодо допризовної підготовки «призовників з військово-технічних спеціальностей», розширивши її до «підготовки громадян України до військової служби» (ст. 9). Окремих змін зазнали норми щодо організації військового обліку й підготовки громадян України до військової служби (ст. 14).

Значно більших і суттєвих змін зазнав Закон України «Про військовий обов'язок і військову службу». У підготовці громадян до військової служби увага законодавця передусім звернена на національно-патріотичне та військово-патріотичне виховання. Підготовка також охоплює «початкову загальновійськову підготовку, базову загальновійськову підготовку, підготовку у військових ліцеях і ліцеях з посиленою військово-фізичною підготовкою, підготовку до вступу у заклади фахової передвищої військової освіти, вищі військові навчальні заклади та військові навчальні підрозділи закладів вищої освіти, військову підготовку у закладах вищої освіти за програмою підготовки офіцерів запасу, фізичну підготовку, лікувально оздоровчу роботу, підвищення рівня освітньої підготовки, вивчення державної мови» [2].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням проблем національно-патріотичного виховання, сутності патріотичної свідомості в контексті сучасних безпекових викликів набули відображення в публікаціях дослідників ряду галузей знань – педагогів, психологів, серед яких – І. Бех, Ю. Гудзь, Л. Канішевська, В. Куєвда, Л. Мафтин, М. Мелещенко, І. Мороз, С. Романюк, О. Полєвікова, Ю. Руденко, Ж. Шурда; військово-патріотичне виховання висвітлювали М. Зубалій, О. Остапенко, М. Тимчик та ін. Фундаментальним проблемам правового виховання, з'ясуванню правового виховання як основи державотворчого процесу в Україні, місцю і ролі правового виховання в процесі формування національної правової культури присвятили свої праці українські правники і філософи: Б. Андрусишин, О. Бучма, А. Гетьман, А. Гуз, Л. Герасіна, О. Данильян, О. Дзьобань, Ю. Калиновський, Г. Клімова, І. Коваленко, В. Лозовой, С. Максимов, О. Петришин, В. Тацій, М. Требін, Ю. Шемшученко, С. Шефель та ін.

Мета статті – проаналізувати нормативно-правову базу, яка повинна забезпечити реалізацію ідеї необхідності захисту української державності, сприяти безпеці та обороні України, підготовці молоді до військової служби.

Методи дослідження. В основу дослідження покладено основні методологічні принципи правознавства, філософсько-правові підходи до аналізу суспільних відносин, конституційних прав і обов'язків громадян. Принцип історизму та історико-правовий метод дали можливість проаналізувати глибинні причини російсько-української війни як екзистенційної, війни на знищення українського народу і української держави, висвітлити діяльність українських владних структур щодо створення головно реалізації нормативно-правових актів щодо виконання громадянами свого кон-

ституційного обов'язку захисту Батьківщини, необхідності сприяти безпеці та обороні України, готувати молодь до військової служби.

Основні результати дослідження. У змінах до законодавства вже часів повномасштабного вторгнення, на нашу думку, проглядається, можливо, дещо запізніла реакція української влади на програмні засади рашистів у війні, які були в концентрованому вигляді сформовані й оприлюднені на сайті РІА «Новости» російським пропагандистом і політтехнологом Т. Сергєйцевим 5 березня 2022 року й переспівані невдовзі екпрезидентом рф Д. Медведєвим. По суті, це стратегія знищення України як держави, а українців – як нації. Поряд із першочерговою заявленою метою так званої СВО, яка вже триває довше, ніж найкривавіша війна в історії – «Вєлікая отєчественная» (1418 днів і ночей) – демілітаризацією України, агресор поставив завдання її денацифікації, деєвропеїзації тощо. Згодом до головних цілей СВО відповідно до свого «секретного плану» була додана, крім «денацифікації України», ще одна ціль – «порятунок від розпаду росії». Тому українська держава, зважаючи на програмні засади рашистів, які, до речі, постійно повторює вище керівництво рф як першочергові цілі, а на практиці на тимчасово окупованих українських територіях реалізовує її армія та інші силові структури, нам потрібно в повному обсязі повернутися до повноцінного навчально-виховного процесу, який на законодавчому рівні, на жаль, зведений лише до освітнього процесу, а виховна робота ще до недавнього часу в багатьох школах, середніх та вищих освітніх закладах зводилася до засудження злочинів німецько-фашистських загарбників…[3, с. 13].

Наказом Міністерства освіти і науки України від 6 червня 2022 року № 527 затверджено Концепцію національно-патріотичного виховання в системі освіти України. Із дати затвердження видно, що на її прийняття явно вплинув початок повномасштабного вторгнення рф в Україну. «Виникає нагальна необхідність переосмислення національно-патріотичного виховання дітей та молоді, – зазначено в Концепції, – формування нового українця, що діє на основі національних та європейських цінностей». Дуже запізніле, на нашу думку, визнання того факту, «на жаль, до сьогодні українська освіта не мала переконливої і позитивної україноцентричної традиції, досвіду щодо виховання патріотизму в дітей та молоді, у попередні часи боялися взагалі терміна "національний", а "патріотичне виховання" сприймали винятково в етнонародному або неорадянському вимірі» [4].

Апеляція владних стуктур до посилення національно-патріотичного виховання дітей і молоді шляхом формування нового українця, що діє на основі національних та європейських цінностей, на четвертому місяці від початку повномасштабної агресії рф нагадує дії радянських керманичів у критичні дні оборони москви, коли літаком навколо міста і по лінії фронту облітали з іконою вкраденої Вишгородської (яка стала «Владімірской») Божої Матері, а також апелювали до історичної пам'яті народу ще з княжих часів, грали на національних почуттях українців, установивши навіть орден Богдана Хмельницького тощо… Розроблені заходи щодо реалізації Концепції, зокрема, МОН, обласні ІППО повинні проводити підготовку педагогічних працівників за поєднаними спеціальностями (спеціалізаціями), що передбачають присвоєння професійної кваліфікації «Вчитель Захисту України» [5].

Повернемося до проблеми правореалізації Закону № 3724-IX, яка відбувається через статті самого закону та нормативно-правові акти Кабінету Міністрів України засобом контролю Міністерства оборони України за проведенням підготовки громадян України до військової служби, «програмним і методичним забезпеченням цієї підготовки». Крім Міністерства оборони України, виконання поставленого законом завдання «здійснюється іншими контрольними органами виконавчої влади, яким підпорядковані заклади освіти, Радою Міністрів АР Крим, місцевими державними адміністраціями та органами місцевого самоврядування». Згідно з Законом в основу загальновійськової підготовки покладено «формування у громадян первинних загальновійськових знань і спеціальних компетентностей щодо оборонної свідомості, ознайомлення громадян з місцем і роллю громадянина у зв'язку з усвідомленням свого конституційного обов'язку щодо захисту Вітчизни, незалежності і територіальної цілісності України» [2].

Показово, що законодавець акцентує увагу саме на свідомості громадян, їхніх світоглядних особливостях і переконаннях. Реалізація завдань Закону відбувається «шляхом викладання предмета "Захист України" та здійснення заходів, спрямованих на військово-патріотичне виховання». Навчальна програма «Захист України. Рівень стандарт» для 10–11 класів закладів загальної середньої освіти рекомендована наказом Міністерства України від 13.09.2023 № 1121-23 [6].

У Пояснювальній записці до програми наголошено, що «Конституція України визначає захист України обов'язком громадян України, найважливішою функцією держави. Безпека людини, її життя і здоров'я визнаються найвищою соціальною цінністю». Предмет «Захист України» ставить за мету «формування у здобувачів освіти життєво необхідних знань, умінь і навичок щодо захисту України та дій в умовах надзвичайних ситуацій, а також оборонної свідомості, готовності до національного спротиву, розуміння соціальної значущості військової служби, мотивацію до набуття необхідних компетентностей у сфері безпеки і оборони». В основу вивчення предмета покладено компетентнісний підхід. Мета реалізується комплексом таких навчальних і виховних завдань: ознайомлення учнівської молоді з основами нормативно-правового забезпечення захисту України, цивільного захисту населення та особистої безпеки людини; усвідомлення учнівською молоддю свого обов'язку щодо захисту України у разі виникнення загрози незалежності та територіальній цілісності держави; набуття знань про функції Збройних Сил України та інших військових формувань, їх характерні особливості; засвоєння основ захисту України, цивільного захисту населення, домедичної допомоги, здійснення психологічної підготовки учнівської молоді до захисту України; підготовка учнів до захисту України, професійної орієнтації молоді до служби у Збройних Силах України та інших військових формуваннях визначених чинним законодавством, до захисту життя і здоров'я, забезпечення власної безпеки і безпеки інших людей у надзвичайних ситуаціях мирного і воєнного часу». Навчальна програма передбачає вивчення предмета в обсязі не менше 1,5 години на тиждень. Кожен урок передбачає початок з шикування, виконання гімну України, вшанування пам'яті загиблих за незалежність і свободу України, 3–5 хвилинної стройової підготовки. Важливо підкреслити, що програма предмета передусім має практичну спрямованість. Протягом усього часу викладання предмета чільне місце відводиться морально-психологічній підготовці учнів.

Внесок предмета у формування ключових компетентностей передбачає спілкування державною і рідною, в разі відмінності, мовами; спілкування іноземними мовами; математичну компетентність; основні компетентності у природничих науках і технологіях; інформаційно-цифрову компетентність; уміння вчитися впродовж життя; ініціативність і підприємливість; соціально-громадянська компетентність; обізнаність і самовираження у сфері культури; екологічна компетентність і здорове життя. Соціальна і громадянська компетентності передбачають, зокрема, уміння «виявляти соціальні почуття, змістом яких є любов до України, повага до сучасних Збройних Сил…; застосовувати процедури та способи захисту власних інтересів, прав та свобод, як майбутніх військовослужбовців відповідно до законів України; виконувати громадянський обов'язок щодо захисту незалежності та територіальної цілісності України… Учні мають усвідомити цінність людини як вищої соціальної цінності, повагу до її прав і свобод, закону; прагнення до суспільної справедливості, рівноправності». Означені компетентності можуть бути розвинені й удосконаленні шляхом міждисциплінарного підходу. Зміст навчального предмета викладено у двох тематичних планах. Тематичний план № 2 у зміст навчального матеріалу включає військово-патріотичне виховання як складову патріотичного виховання [6, с. 35]. У 11 класі передбачено розділ з міжнародного гуманітарного права про захист цивільного населення (основні положення міжнародного гуманітарного права, застосування, засоби і методи ведення воєнних дій) тощо [6, с. 40–41].

Всі вороги України, які приходили на наші землі чи то зі сходу, чи то із заходу, добре розуміли роль ідейного, виховного чинника у зміцненні свого панування, тому приділяли йому значну увагу. Наведемо декілька прикладів з ідеологічної політики Третього рейху часів Другої світової війни. «Найвищою владою для України було розміщене в Берліні Рейхсміністерство для окупованих східних територій…, – підкреслювалося у доповіді Блянки Єржабкової на конференції в Українському вільному університеті 6 серпня 1983 року. – Жорстока влада рейхскомісара Коха, що було у повній згоді з духом гітлерівської ідеології, в Україні мала в наслідку дуже драматичні наслідки. А найвищу мету німецької політики, практикованої в Україні, можна схопити в таких декількох пунктах: 1) Здійснити, по змозі, найповніше використання земних і природніх багатств України для потреб німецької держави та фронту; 2) Приневолити широкі маси українського населення до послуху, та, зокрема, безмежної відданости до праці; 3) Поборювати всі намагання, скеровані на виховання української інтелігенції.

Відповідно до вищесказаного, було здійснювано німецьку виховно-освітню політику в Україні. Для української молоді освіта була обмежена до тільки чотирьох років-кляс народної школи, але й це не було завжди і всюди дозволено, що залежало від доступних педагогічних та освітніх середників, що, у свою чергу, належало до компетенції рейхскомісара України. Та, незважаючи на існуючий в Україні катастрофічний стан, як також і намагання рейхскомісара Розенберга цей стан змінити – всі інші школи були закриті згідно з розпорядженням Коха з 24 жовтня 1942 року» [7, с. 15–16]. Для нацистів було достатньо, щоб місцеве населення вміло читати й рахувати і сумлінно працювало на могутність Третього рейху.

Лідери національно-визвольного руху добре розуміли, що боротьба за «серця і душі» людей була не менш важливою, ніж збройний опір ворогові, адже ідеологічно-психологічний вплив на населення давав можливість тримати в інформаційному полі певні території, доносити до українців ідею соборності.

Професор В. Сергійчук, зокрема, наголошує на заповіті С. Петлюри, «що Українська держава постане лише тоді, коли вона утвердиться по вісі Дніпро – Чорне море і скропиться кров'ю», який згодом «був прийнятий ОУН незаперечно» [8, с. 81]. У контексті нашого розгляду привертають увагу пункти документа «Програмні постанови Організації Українських Націоналістів», прийнятого II Великим Збором ОУН у квітні 1941 року. У першому пункті постанови окреслювалася основа світогляду ОУН – боротьба за силу й добро української нації, а найвищою ціллю – «всебічний розріст, сила, здоров'я й добробут українського народу», а «вільне життя й повний всебічний розвиток усіх його сил» українському народові може забезпечити «тільки вповні Суверенна Українська Держава… шляхом революційної боротьби з наїздниками, а основою вільного життя українського народу, … основою сили Української Держави» буде «тільки справедливий, національний суспільний лад» [8, с. 82].

Серед основних політичних, економічних, соціальних, демографічних та інших завдань ОУН виступала «за організацію шкільництва на основі безплатного навчання для всієї української молоді й особливого виховання здібної дітвори». Привертає увагу пункт, у якому наголошено на боротьбі не за виховання, а «за перевиховання цілого українського народу в дусі славних традицій української історії; за усунення чужих розкладових впливів; за новий героїчний зміст української культури; за свободу сумління й релігійних культів, нешкідливих моральній силі нації в інтересах Української Держави». Наголошено на такому важливому ідеологічному аспекті, як боротьба «проти комуністичного світогляду, проти інтернаціоналізму й капіталізму та проти всіх поглядів і струй, що несуть ослаблення життєвих сил народу». І дуже вже по-сучасному звучить основний напрям діяльності ОУН, яка «іде в боротьбі за здійснення заповіту Великого Пророка України Тараса Шевченка, революційним шляхом Коновальця, шляхом Святослава, Володимира Великого, Хмельницького, Міхновського й Петлюри, шляхом боротьби за славу і велич Золотого Тризуба» [8, с. 83–84].

Як уже зазначалося вище, у загальноосвітніх школах на законодавчому рівні введено навчальний предмет «Захист України». Але хто викладає цей курс у школі? На теперішній час годинами цього предмета довантажують тих вчителів, яким за профілем він близький, або просто кому потрібні академічні години до ставки вчителя. Спеціально підготовлених фахівців немає. Їх ніхто не готує. Вважаємо, що на нормативно-правовому рівні потрібно розробити спеціальні програми для підготовки таких фахівців на базі передусім педагогічних закладів вищої освіти. Для навчання на відповідних програмах у першу чергу могли б залучатися ветерани російсько-української війни, здобувши фахову освіту, а також усі небайдужі громадяни.

Перші кроки з означеного напряму вже зроблені в УДУ імені Михайла Драгоманова. Для здобувачів другого (магістерського) рівня вищої освіти запроваджена освітньо-професійна програма «Середня освіта (Захист України)» предметної спеціальності АА. 16 Захист України під назвою «Теорія і методика викладання військових та соціогуманітарних дисциплін». У контексті організації національного спротиву в університеті розпочата базова загальновійськова підготовка (БЗВП) (наказ № 112 від 24.03.2025), як важлива складова системи національної безпеки, громадянської освіти та підготовки здобувачів вищої освіти до виконання конституційного обов'язку із захисту України. На теперішній час предмет БЗВП входить до переліку вибіркових дисциплін студентів. Вважаю, що такий важливий курс має бути запроваджений не як вибірковий, а як обов'язковий

для всіх спеціальностей з врученням відповідного сертифіката. Вивчення дисциплін соціально-гуманітарного блоку повинні містити тематику національно-патріотичного виховання як украй важливу навчально-виховну складову на сучасному етапі життєдіяльності нашої держави, декілька поколінь якої роками «заколисували» безідейною масовою культурою і бездуховністю. «Адже духовність, – писав відомий філософ С. Кримський, – це запит найвищих цінностей у нашому особистому бутті, запит, який потребує індивідуальної розшифровки та індивідуальної відповідальності. Це єдність, за словами Канта, зоряних обріїв нашої душі з моральними засадами нашої присутності у світі... Бо духовність становить ту психокультуру всякої утилітарної діяльності, котра і дозволяє відповісти на запитання: "Для чого людина живе?"» [9].

На підготовку громадян України до військової служби спрямовані окремі ініціативи не лише ЗВО, а й інших освітніх закладів. Так, у одній зі шкіл Бориспільського району створили сучасний клас безпеки – спеціально облаштований простір, де учні зможуть навчатися діям у надзвичайних ситуаціях, – йдеться у повідомленні ГУ ДСНС Київщини. Рятувальники пояснюють дітям, як виявляти та поводитися з вибухонебезпечними предметами, а представники поліції нагадують про правила дорожнього руху та безпечну поведінку в повсякденному житті [10].

Підтримуючи подібні ініціативи підготовки дітей до захисту життя та здоров'я, немаловажним є з'ясування теоретико-ідеологічних причин явища, тобто, чому йде війна і у який спосіб з нами воюють, звідки беруться оці всі міни та інші вибухонебезпечні предмети. Потрібно називати рівні війни: ідеологічні, матеріальні, технічні, бо це вже наслідки мети – вбити українців будь-яким способом, порушуючи не лише міжнародне гуманітарне право, а й всі загальнолюдські норми і правила. Вони прийшли нас вбивати, говорять військові, порушивши Божу заповідь «Не вбивай», тому повинні бути знищені нашими захисниками. Очевидно, що навчання спротиву агресії слід починати з визначення суті рашизму, адже є помітні (матеріальні), а є невидимі, ідеологічні складові війни: підрив національної безпеки шляхом вербування дітей, молоді та й дорослих громадян для підпалів автомобілів військових, наведення дронів та ракет на цілі, закладення вибухових пристроїв тощо. У 2023 році Верховна Рада України офіційно визнала рашизм тоталітарною людиноненависницькою ідеологією, заснованою на «особливій цивілізаційній місії» росіян.

Проблемі інформаційного спротиву рашистській агресії нами присвячено ряд публікацій [1; 3; 14], тому на цій тематиці зупинятися не будемо. Підкреслимо, що провідні вчені держави, зокрема академіки АН ВШ України, неодноразово висловлювалися й продовжують привертати увагу до необхідності «сприяння розвитку насамперед тих досліджень та розробок, які мають першочергове значення для зміцнення обороноздатності та стійкості держави в умовах критичної зовнішньої загрози (у тому числі і в царині соціогуманітаристики)». Про це йшлося в ухвалі № 1 Конференції АН ВШ України 6 грудня 2025 року. Одним із першочергових напрямів діяльності Академії визначено «діяльність у напрямці розширення україномовного освітнього та наукового простору; забезпечення освітнього процесу сучасними українськими підручниками, посібниками, навчальними програмами; постійну працю задля національно-патріотичного виховання студентської молоді» [11, с. 3–4]. Було ухвалено звернення до науково-освітянської спільноти, органів влади, засобів масової інформації, всього українського суспільства, яке починається словами: «Батьківщина в небезпеці!». Намагаючись здійснити задекларовані наміри «усунути першопричину конфлікту», ворог не змінив своєї мети знищити «існування демократичної незалежної України та окремої української нації». АН ВШ України наголошує, що «ми маємо забезпечити наше національне виживання й тривання, тільки здійснивши мобілізацію всіх сил українського суспільства. Доба розслабленості й некомпетентних популістських рішень повинна залишитися в минулому» [12]. У зв'язку з викладеним постають цілком практичні питання про розв'язання проблеми, поставленої в заголовку статті: розвіяти законодавчі ілюзії, які не дають відповідей на злободенні запити воєнного часу. Певні кроки для розв'язання безпекових питань знаходимо в документах АН ВШ України: «Раніше в українському законодавстві існувало поняття "строкової служби", яку проходили юнаки віком 18–22 років. Однак його було замінено на інститут "базової військової підготовки", котру мають здобути молоді люди віком від 18 до 25 років. Після рішення про дозвіл виїзду за кордон молодим людям віком від 18 до 22 років кількість осіб, що її пройде, значно зменшиться. Базова військова підготовка є фундаментом мобілізаційного ресурсу. За висновком військових експертів брак мобілізаційного ресурсу буде критично відчутним вже у 2027–2028 роках.

Отже, це рішення було прийнято без дослідження його впливу на мобілізаційний потенціал». Тому Академія висловила вимогу до державних органів «негайно скасувати помилкове рішення про дозвіл на безперешкодний виїзд за кордон молодим людям віком від 18 до 22 років», запропонувавши «на час дії воєнного стану обмежити виїзд за кордон юнаків віком від 14 років», запевняючи, «що національна система здатна дати їм якісну професійно-технічну та вищу освіту з усіх потрібних нині для суспільства напрямків…». Позиція АН ВШ України корелюється як з вітчизняним законодавством, так і нормами міжнародного права і «не суперечить міжнародним зобов'язанням України, які дозволяють обмеження свободи пересування у період надзвичайного стану чи надзвичайної ситуації в державі. Так, ст. 4 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права встановлює: «Під час надзвичайного становища в державі, при якому життя нації перебуває під загрозою і про наявність якого офіційно оголошується, держави–учасниці цього Пакту можуть вживати заходів на відступ від своїх зобов'язань за цим Пактом…». Таке саме положення містить і Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: «Під час війни, або іншої суспільної небезпеки, яка загрожує життю нації, будь-яка Висока Договірна Сторона може вживати заходів, що відступають від її зобов'язань за цією Конвенцією… (стаття 15)». Академія також висловилася за зниження призовного віку до 23 років, вжиття заходів для реального переслідування й покарання «ухилянтів» та дезертирів, рішуче очищення влади від корупціонерів і просто від некомпетентних та випадкових людей, рішуче покарання корупціонерів, починаючи з найвищих владних кабінетів, здійснення заходів для переведення суспільства на військові рейки тощо. Найбільше сприяння має бути забезпечено науковим розробкам та інноваційним впровадженням для забезпечення національної оборони та стійкості в усіх сферах знань – природничих, медико-біологічних, технічних та соціогуманітарних [12].

Зазначимо, що процес виховання загалом відбувається на таких основних рівнях: сім'я – освітній заклад – громада.

Як відомо, частина українських сімей перебуває у координатах «ruzkого міра», або сповідує принцип «какая разніца».

Характеризуючи проблеми патріотичного виховання в освітніх закладах, варто звернутися до інтерв'ю журналістки Яніни Соколової з міністром освіти України Оксеном Лісовим [13]. Інтерв'ю розпочиналося цитатою із звернення прем'єр-міністра Польщі на засіданні Кабінету Міністрів 2022 року до міністра освіти щодо необхідності максимальним чином посилити історію з патріотичним вихованням у школах і університетах, бо інакше хто захищатиме державу в разі нападу росії. У зазначеному контексті не можна не згадати нещодавній телерепортаж з Німеччини, що висвітлював протестну ходу учнів коледжів як реакцію на заяву міністра оборони Бориса Пісторіуса щодо збільшення чисельності Бундесверу шляхом обов'язкового призову. Один із учасників заявив, що він краще буде під путіним, ніж піде на військову службу, що свідчить про повне нерозуміння молоддю справжніх загроз безпеці державі та її громадянам. Для європейських країн проблема патріотичного виховання актуалізувалася із повномасштабним вторгненням рф в Україну, щодо нашої держави, враховуючи 35 років незалежності, вона залишається невирішеною.

О. Лісовий переконаний, що патріотичне виховання починається з сім'ї, з мови, якою спілкуються батьки вдома, бо повага да української мови, до своєї культури є прикладом поваги до інших мов і культур. Адже російську мову рашисти перетворили на зброю і привід для нападу. На заувагу Я. Соколової, що українців хочуть вбити холодомором, ракетами, а вони говорять російською. Міністр це пояснює мовним етноцидом, створеним у попередні десятиліття урбанізацією, голодоморами, імперською політикою русифікації, що й призвело до теперішнього стану. І якщо ракети, які летять на голови українцям, не корелюються з російською мовою, то в «них щось із аналітикою і причинно-наслідковими зв'язками». На думку очільника освітньої галузі, патріотичне виховання існує в освітньому процесі як наскрізна проблема під час вивчення змістової частини різних предметів.

Стосовно вчителів, то абсолютна більшість з них перебуває на патріотичних проукраїнських позиціях, вони підготували покоління учнів, які сьогодні захищають Україну зі зброєю в руках. Проте лунають і тривожні сигнали щодо освітнього процесу. Відомий історик і педагог Віталій Дрібниця у своєму блозі «Ржуть та радіють обстрілам» ущент розкритикував систему викладання історії в українських школах. «Ситуація з викладанням історії виглядає не просто проблемною,

а загрозливою. Замість глибокого занурення в минуле – імітація навчання. Головна біда – катастрофічний дефіцит часу та зміна самої філософії освіти», – зазначають вчителі київських шкіл, взявши участь у дискусії стосовно оцінок блогера. Вчителі історії і колишні мої однокурсники з більш як сорокарічним стажем роботи викладання предмета, який є базовим для патріотичного виховання учнів, зазначають все більш домінуючий у освіті підхід «розважати замість навчати»: «Хочеш, дитино, навчатися, навчайся. Не хочеш – давай потанцюємо. Ми йдемо за учнем, який не хоче вчитися і кажемо: "Ну, раз не хоче, давайте його розважати". Так формується кліпове мислення і розважальний формат. Якщо не учимо своєї історії – підсунуть чужу. Украдуть покоління». Виникає закономірне питання, чи зможе «вкрадене покоління» захищати свою країну, бути законослухняними громадянами держави, виконувати конституційний обов'язок захисту Батьківщини? Педагоги наполягають на необхідності не лише вчити, а й виховувати патріотизм на основі героїчних сторінок нашої історії, героїчних особистостях, бо «наші діти не знають і не цікавляться, що відбувається зараз на фронті. А що вони знають про Дмитра Коцюбайла, Віталія Скакуна, про кіборгів?».

На думку О. Лісового, на процес виховання, крім батьків і вчителів, значний вплив мають громади, органи управління освітою на місцях, які здійснюють фінансування освітніх закладів. У такому випадку, вважаємо, слід говорити про можливі впливи на освітній процес тих політичних сил, які сформували органи місцевого самоврядування. Отже, можемо передбачити наслідки діяльності департаментів освіти громад, зокрема й у патріотичному вихованні.

Висновки. В умовах екзистенційної війни, коли рашистська федерація ставить завдання знесення з історичної і географічної карт самої назви Україна і знищення українців як етносу, про що свідчать не лише публічні заяви її лідерів та безконечні ефіри пропагандистів, а передусім уже не прикрита нічим етноцидна агресивна політика на тимчасово окупованих українських територіях, наша держава повинна швидко й адекватно реагувати на такі нові виклики. Якщо на початку російсько-української війни рашисти намагалися вести її в гібридний спосіб, прикриваючись «зеленими чоловічками», особливим правовим статусом Донбасу, створенням «ДНР» і «ЛНР», анексією Криму, фейковими референдумами, псевдовиборами, імітацією вивчення української мови як іноземної, концепцією громадянської війни загалом тощо, то згодом події на тимчасово окупованих українських територіях переконливо показали справжні цілі рашистів «остаточно вирішити українське питання» шляхом деукраїнізації підкореного населення, переселення місцевих жителів вглиб рф, намаганням стерти українську ідентичність. Саме тому з бібліотек вилучаються україномовні книжки (часто їх спалюють) і символіка як «екстремістська», руйнуються пам'ятники і викрадаються артефакти з музеїв. У зоні особливої уваги окупантів перебувають діти та молодь. Викрадення українських дітей вже отримало належну оцінку Міжнародним кримінальним судом та іншими установами правосуддя. Водночас на ТОТ здійснюється промиванням мізків дітям, «освітяни» змінюють шкільні програми, вводячи до них мілітарний і пропагандистський компоненти, заміщаючи спогади про довоєнне життя в Україні, переписують історію. Навіть годинники переводять на московський час. Путін підписав зміни до законодавства про освіту, на основі яких розроблені нові програми, що передбачають формування лояльного ставлення до «нової батьківщини». Цілими класами ведеться підготовка дронарів, які невдовзі можуть поповнити мобілізаційний ресурс імперії вже підготовленими кадрами. Діє обов'язкова програма перебування дітей у спеціально створених ідеологічних таборах, де до перевиховання українських дітей часто залучаються як «бійці» і «генерали» інформаційних військ, так і кадрові офіцери ФСБ. Це є свідченням того, що протистояння України й рашистської федерації вилилося не лише у кровопролитні бої на фронтах, а й у запеклу інформаційну війну.

Вважаємо, що першочерговим напрямом законотворчої роботи на найближчий період стосовно освітньої та наукової діяльності слід визначити нормотворчість, спрямовану на збереження та відновлення наукової та освітньої інфраструктури України, зруйнованої у результаті російської агресії, моніторинг ситуації у освітньо-науковій сфері, збереження наукових і науково-педагогічних кадрів закладів вищої освіти, захист їхніх прав, розширення інтеграції України в освітній та науковий простір країн Євросоюзу. Першочергової уваги потребує трансформація форм правореалізації в умовах воєнного стану та інших надзвичайних правових режимів щодо праці задля національно-патріотичного виховання дітей та молоді. Одним із головних завдань сучасної

української держави в умовах війни і в післявоєнний час має стати завдання розробки і реалізації власної контрпрограми рашистській денацифікації, яка має ґрунтуватися на власній вибудуваній національній доктрині, принципово новій гуманітарній політиці, культурі та освіті, заснованих на україноцентризмі, приділенні особливої уваги та громадському сприянні безпеці та обороні країни, формуванні ціннісного ставлення особистості до Українського народу, Батьківщини, держави, нації [14, с. 15].

Беручи до уваги, що будь-які освітянські реформи і програмні зміни розпочинаються із нормативно-правового забезпечення, нашим законодавцям потрібно позбутися «конституційних ілюзій» мирного часу, коли у школах, коледжах, ЗВО згідно з чинним законодавством поняття «навчальний процес» замінено на «освітній процес», а слово «виховання», «виховний процес» загалом офіційно не прийнято застосовувати, а повернутися до повноформатного навчально-виховного процесу із його важливою складовою – національно-патріотичним вихованням.

Список використаних джерел

1. Андрусишин Б. Контрпропагандистський супротив рашистській «програмі» денацифікації України: досвід по року активної війни. *Драгоманівські історичні студії: збірник наукових праць молодих істориків* / відп. ред. і упор. О. В. Потильчак; УДУ імені Михайла Драгоманова; кафедра джерелознавства та спеціальних історичних дисциплін. Київ – Ніжин: Видавець Лисенко М. М., 2023. Вип. 8 (12). С. 36–41.
2. Про внесення змін до деяких законів України щодо удосконалення системи підготовки громадян України до військової служби: Закон України від 22 травня 2024 р. № 3724-IX. *Голос України.* 2024. 19 червня. № 60 (112). С. 19.
3. Андрусишин Б. І. Як стати сильною державою: шляхи вибудовування національної ідеї. *Сімнадцяті юридичні читання. Правничо-політичні цінності як фактор демократичного розвитку України: матеріали міжнародної наукової онлайн-конференції, 24–25 листопада 2022 р.* Київ: Вид-во УДУ імені Михайла Драгоманова, 2023. 142 с. С. 9–14.
4. Концепція національно-патріотичного виховання в системі освіти України до 2025 року: наказ МОН України від 06.06.2022 № 527. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0527729-22#n12
5. Про затвердження Типової програми підвищення кваліфікації педагогічних працівників закладів освіти, які забезпечують викладання навчального предмета «Захист України»: наказ МОН України від 16.08.2024 № 1151. URL: https://osvita.ua/legislation/Ser_osv/92947/
6. Навчальна програма «Захист України» (стандарт), 10–11 класи. Освіта.UA.
7. Архів Українського Вільного Університету. Блянка Єржабкова. *Шкільництво і соціяльна політика в рейхскомісаріяті Україна у світлі німецьких документів, 1941–1945: Доповідь на конференції «Україна в совєтській системі», 5–6 серпня 1983 р.,* м. Мюнхен. С. 15–16. Арк. 4В/12.
8. Сергійчук В. За владу українського народу на українській землі. Соборна пам'ять України. Календар-альманах. 2026. Вишгород: ПП Сергійчук М. І., 2025. 288 с. С. 77–84.
9. Кримський С. Духовність: запити відроджуваної совісті. *Урядовий кур'єр.* 2000. 12 серпня. № 147.
10. Діти навчатимуться захищати себе: у школі на Бориспільщині відкрито Клас безпеки. 2026. 8 лютого. URL: https://kyivschina24.com/news/dity-navchatymutsya-zahyshhaty-sebe-u-shkoli-na-boryspilshhyni-vidkryto-klas-bezpeky/
11. Матеріали щорічної Конференції АН ВШ України 6 грудня 2025 року. Київ, 2025. 6 с. URL: http://www.anvsu. org. ua.
12. Лісовий О. Відстрочки не буде? Рандеву з Яніною Соколовою. 14 лютого 2026 р. URL: https://www.youtube.com/watch?v=pXmPr_AMQlo
13. Андрусишин Б. І. Правничо-організаційні основи становлення та розвитку військового капеланства в Україні: релігійно-просвітницька робота. *Дев'ятнадцяті юридичні читання. Наука і освіта в Україні: актуальні проблеми розвитку: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, 29–30 квітня 2025 р.* Київ: Вид-во УДУ імені Михайла Драгоманова. 329 с. С. 12–16.

References

1. Andrusyshyn B. Kontrpropahandystskyi suprotyv rashytskii prohrami "prohrami" denatsyfikatsii Ukrainy: dosvid po roku aktyvnoi viiny. *Drahomanivski istorychni studii: zbirnyk naukovykh prats molodykh istorykiv*/ vidp. red. i upor. O. V. Potylchak; UDU imeni Mykhaila Drahomanova; kafedra dzhereloznavstva ta spetsialnykh istorychnykh dystsyplin. Kyiv – Nizhyn: Vydavets Lysenko M. M., 2023. Vyp. 8 (12). S. 36–41 (in Ukr.).
2. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakoniv Ukrainy shchodo udoskonalennia systemy pidhotovky hromadian Ukrainy do viiskovoi sluzhby: Zakon Ukrainy vid 22 travnia 2024 r. № 3724- IX. *Holos Ukrainy.* 2024. 19 chervnia. № 60 (112). S. 19 (in Ukr.).

3. Andrusyshyn B. I. Yak staty sylnoiu derzhavoiu: shliakhy vybudovuvannia natsionalnoi idei. Simnadtsiati yurydychni chytannia. *Pravnycho-politychni tsinnosti yak faktor demokratychnoho rozvytku Ukrainy: Materialy mizhnarodnoi naukovoi onlain-konferentsii, 24–25 lystopada 2022 roku.* Kyiv: Vyd-vo UDU imeni Mykhaila Drahomanova, 2023. 142 s. S. 9–14 (in Ukr.).
4. Kontseptsiia natsionalno-patriotychnoho vykhovannia v systemi osvity Ukrainy do 2025 roku: nakaz MON Ukrainy vid 06.06.2022 № 527. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0527729-22#n1 (in Ukr.).
5. Pro zatverdzhennia Typovoi prohramy pidvyshchennia kvalifikatsii pedahohichnykh pratsivnykiv zakladiv osvity, yaki zabezpechuiut vykladannia navchalnoho predmeta «Zakhyst Ukrainy»: nakaz MON Ukrainy vid 16.08.2024 № 1151. URL: https://osvita.ua/legislation/Ser_osv/92947/ (in Ukr.).
6. Navchalna prohrama "Zakhyst Ukrainy"(standart), 10–11 klasy. Osvita .UA. (in Ukr.).
7. Arkhiv Ukrainskoho Vilnoho Universytetu. Blianka Yerzhabkova. *Shkilnytstvo i sotsiialna polityka v reikhskomisariiati Ukraina u svitli nimetskykh dokumentiv, 1941–1945: Dopovid na konferentsii "Ukraina v sovietskii systemi", 5–6 serpnia 1983 r., m. Miunkhen.* S. 15–16. Ark. 4V/12 (in Ukr.).
8. Serhiichuk V. Za vladu ukrainskoho narodu na ukrainskii zemli. Soborna pamiat Ukrainy. Kalendar-almanakh. 2026. Vyshhorod: PP Serhiichuk M. I., 2025. 288 s. S. 77–84 (in Ukr.).
9. Krymskyi S. Dukhovnist: zapyty vidrodzhuvanoi sovisti. *Uriadovyi kurier.* 2000. 12 serpnia. № 147 (in Ukr.).
10. Dity navchatymutsia zakhyshchaty sebe: u shkoli na Boryspilshchyni vidkryto Klas bezpeky. 2026. 8 liutoho. RL: https://kyivschina24.com/news/dity-navchatymutsya-zahyshhaty-sebe-u-shkoli-na-boryspilshhyni-vidkryto-klas-bezpeky (in Ukr.).
11. Materialy shchorichnoi Konferentsii AN VSh Ukrainy 6 hrudnia 2025 roku. Kyiv, 2025. 6 s. (in Ukr.). URL: http://www. anvsu. org. ua.
12. Lisovyi O. Vidstrochky ne bude? Randevu z Yaninoiu Sokolovoiu. 14 liutoho 2026 r. URL: https://www. youtube.com/watch?v=pXmPr_AMQlo (in Ukr.).
13. Andrusyshyn B. I. Pravnycho-orhanizatsiini osnovy stanovlennia ta rozvytku viiskovoho kapelanstva v Ukraini: relihiino-prosvitnytska robota. *Deviatnadtsiati yurydychni chytannia. Nauka i osvita v Ukraini: aktualni problemy rozvytku: Materialy Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii, 29–30 kvitnia 2025 r.* Kyiv: Vyd-vo UDU imeni Mykhaila Drahomanova. 329 s. S. 12–16 (in Ukr.).

Андрусишин Б. І. Про законодавчі ілюзії

В умовах російсько-української війни, яка має екзистенційний характер, з усією гостротою постало питання про загрозу втрати державності, про пошук тих внутрішніх ресурсів суспільства, спираючись на які можна не лише продовжувати боротьбу, а й перемагати. На п'ятому році війни після повномасштабного вторгнення рф, та й дещо раніше, почали даватися взнаки прогалини у проблемі формування національно-культурної ідентичності, які стали наслідком того, що в освітніх закладах усіх рівнів, та й у державі загалом, часто «забували» про гуманітарну складову у навчально-виховному процесі, який невдовзі на законодавчому рівні став освітнім процесом, а учнівська і студентська молодь, громадяни потрапили у тенета постулату «какая разніца». Війна потребувала відновлення українського етнічного коду, любові до України, заперечення толерування ворога, застереження від переписування на ворожий лад української історії, повернення до основоположних засад, на яких лише й може відбутися формування нового європейськи орієнтованого українця, – мова, свобода, віра, армія. Стали також необхідними законодавчі, фундаментальні основи такого фомування – прийняття Урядом України, Міністерством освіти і науки України цілого ряду документів, спрямованих на посилення національно-патріотичного виховання дітей та молоді, підготовки громадян до військової служби.

Ключові слова: Україна, закон, держава, право, війна, освітні заклади, національно-патріотичне виховання, діти, молодь, права людини, захист Батьківщини, військова служба, безпека.

Andrusyshyn B. I. About legistive illusions

In the conditions of the Russian-Ukrainian war, which is being waged with the aim of removing the very name Ukraine from the historical and geographical maps and destroying Ukrainians as an ethnic group, the aggressive policy in the temporarily occupied Ukrainian territories shows that our state must respond adequately and quickly to such new challenges. For this purpose, already in the process of the war, the improvement and development of the legislative framework aimed at strengthening national-patriotic education began, because it became obvious that educational institutions often "forgot" about the humanitarian component of the educational process, which the day before became an educational process, and a large part of citizens fell into the trap of the postulate of "what a difference". The war again called to life the fundamental principles on which the formation of a new nationally and European-oriented Ukrainian can only take place – language, freedom, faith, army. The "Concept of National Patriotic Education in the Education System of Ukraine" was approved by the order of the Ministry of Education and

Culture of Ukraine dated June 6, 2022 № 527. From the date of the document, it can be seen that its acceptance was obviously influenced by the full-scale invasion of the Russian Federation into Ukraine. The concept recognizes that "unfortunately, until today, Ukrainian education did not have a convincing and positive Ukrainian-centric tradition, experience in the education of patriotism in children and youth, in previous times the term "national" was generally feared, and "patriotic education" was used exclusively in the ethno-people or neo-Soviet dimension". By order of the Ministry of Education and Culture of Ukraine dated September 13, 2023, the "Protection of Ukraine" educational program is recommended for students of grades 10–11 of general secondary education. A number of measures aimed at military-patriotic education are planned. With the introduction of the named subject "Protection of Ukraine", the issue of teacher training arose acutely, because there are no specially trained specialists in schools. At the master's level under the autumn-professional program "Secondary education (Protection of Ukraine)" of the subject specialty AA 16 Protection of Ukraine under the title "Theory and methodology of teaching socio-humanitarian disciplines". The first steps in the training of such teachers have already been taken at Mykhailo Drahomanov Ukrainian State University. In the context of the organization of national resistance, the university has also started basic combined military training (BZVP) for students of all specialties of their choice. May 22, 2024. The Verkhovna Rada adopted the Law of Ukraine "On Amendments to the Laws of Ukraine on Improving the System of Training Citizens of Ukraine for Military Service". The law provides for the preparation of the citizen's awareness of "his constitutional duty to protect the Motherland, independence and territorial integrity of Ukraine". At the same time, there is a need, in addition to the already existing fundamental and legal framework, to create a single cross-cutting concept of patriotic education, which would permeate all educational subjects, and not only the social and humanitarian bloc, capable of "cementing" the nation around the idea of the need to protect Ukrainian statehood, would contribute to the security and defense of Ukraine, starting from kindergarten and ending with those who profess the principle of "lifelong education", so that the aggressors from the Russian Federation do not think to shout in the future: "we can repeat". The key to the implementation of such a concept is the need to develop and introduce into the educational process at all levels Ukrainian-centric programs, textbooks, educational and methodological materials, the use of other latest methods on the problems of national-patriotic and military-patriotic education.

Keywords: Ukraine, law, state, law, war, educational institutions, national-patriotic education, children, youth, human rights, protection of the Motherland, military service, security.

DOI: 10.33663/2524-017X-2026-17-137-146

Дата першого надходження рукопису до видання: 10.03.2026
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 09.04.2026
Дата публікації: 30.04.2026